

OBSERVAȚII PRIVIND AȘEZĂRILE FORTIFICATE DIN TRANSILVANIA ÎN PERIOADA FEUDALISMULUI TIMPURIU

Intensificarea cercetărilor arheologice privind perioada feudalismului timpuriu, mai cu seamă în ultimii 25 de ani, a dus la îmbogățirea informațiilor și la furnizarea de material numeros și variat privind așezările deschise și fortificate, în plin proces de transformare, la cumpăna celor două milenii. S-au adus de asemenea contribuții importante prin coroborarea puținelor știri scrise referitoare la această perioadă cu unele materiale — pe zi ce trece mai numeroase — privind transformările interne din sînul comunităților sătetești, a obștilor, în cadrul cărora au apărut, după cum se știe, germenii orînduirii feudale și ai instituțiilor specifice ale acesteia. Se poate vorbi, ca atare, de începuturile unui feudalism românesc, simultan pe întregul teritoriu locuit de români la sfîrșitul mileniului I, și nu de impunerea acestui proces din afară, cum multă vreme s-a afirmat, mai ales în cazul Transilvaniei.

Știrile scrise, deși puține și sărace, sesizează transformările petrecute în rîndul societății, mai ales din Transilvania, începînd cu veacul al X-lea. Pentru cunoașterea însă a întregului complex de transformări din cadrul obștilor teritoriale și a procesului de încheiere a statului este nevoie de cercetarea vestigiilor materiale, a cetăților de pămînt și lemn din epoca respectivă, care îndeplineau funcțiuni nu numai militare, dar și economice și administrative, constituind principalele puncte de sprijin ale puterii politice. Informațiile scrise sînt totuși — în unele cazuri — puncte de plecare în cercetarea arheologică, pentru verificarea și reconstituirea trecutului unor așezări. Cea mai mare parte a cetăților din perioada timpurie a feudalismului sînt menționate destul de tîrziu în izvoarele scrise. O mare parte dintre ele n-au putut fi identificate încă pe teren, iar altele, existente pe teren, au fost probabil distruse înainte de a fi fost cuprinse în evidența scrisă. Cu totul întîmplător sînt menționate, ca toponimice, locurile unor cetăți în actele medievale de hotărnicire, sau au fost păstrate de tradiție pînă în zilele noastre. În cronica lui *Anonymus*¹ sînt menționate, dar nu și identificate, toate cetățile care alcătuiau sistemul defensiv din cadrul voievodatelor româno-slave conduse de Menumorut, Glad, Gelu, la începutul

¹ *Anonymi (P. magistri) Gesta Hungarorum*, cap. 11, 19—23, 24—28, 44, în *Scriptores Rerum Hungaricarum (SRH)*, ed. E. Szentpétery, vol. I, Budapesta, 1937, p. 49, 59—64, 65—69, 89—91.

secolului al X-lea: Bihor, Bellarad (Beland)², Orșova, Horom, Keve, cetatea de lângă Someș a voievodului Gelu.

Desigur, existau în Transilvania, în perioada respectivă, și fortificații de pământ — azi dateate, în urma cercetărilor arheologice — la Moigrad³, Dăbica⁴, Șirioara⁵, Morești⁶, Moldovenesti⁷, Cluj⁸, Sînmiclăuș (Alba)⁹, Bălgrad—Alba Iulia¹⁰, Teligrad—Blandiana¹¹, Arad (Vladimirescu)¹², Medieșul Aurit¹³, Pescari¹⁴. În aceeași perioadă puteau exista în Banat cetatea de la Severin și Cenad, amintite la începutul secolului al XI-lea în legătură cu ducatul lui Achtum¹⁵. Cenadul a ajuns un important centru la începutul secolului al XI-lea, prea important din punct de vedere politic și religios ca să nu fi avut o vechime mai mare. De altfel, mai multe piese arheologice și monede bizantine anterioare secolului al XI-lea descoperite aici, precum și unele sondaje arheologice efectuate încă în veacul trecut, par să confere acestui centru o vechime mult mai mare decât epoca lui Achtum. N-ar fi exclus ca să fi existat și o cetate lângă râul Timiș, la Timișoara de azi, în aceeași perioadă¹⁶.

Aceste cetăți, existente din perioada anterioară cuceririi maghiare, au jucat un rol deosebit, strategic și politic, în perioada formațiunilor politice

² Pe dealul *Bilhrad* (Troianul) din raza orașului Sebiș—Arad, în urma unor sondaje arheologice efectuate în 1971 și 1975, au fost semnalate urmele unei fortificații de pământ și lemn, precum și ceramică și un pandantiv semilunar, databile în sec. IX—X, ceea ce n-ar exclude — avînd în vedere asemănarea izbitoare de nume a dealului respectiv cu cetatea menționată de *Anonymus* — existența aici a celei de a treia cetăți a lui Menumorut: *Tertio autem die ordinatis exercitibus ad castrum Bellarad egressi sunt* (SRH, cap. 51, p. 104). Materialul arheologic, deocamdată inedit, a fost semnalat, după informația lui E. Dörner, de către Fl. Dudaș, în *Orizont*, 27, din 5 VIII 1976, p. 6.

³ M. Rusu, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—274.

⁴ Șt. Pascu, M. Rusu și colab., în *ActaMN*, V, 1968, p. 153—198.

⁵ M. Rusu, Șt. Dănilă, în *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, p. 47—66.

⁶ K. Horedt, în *SCIV*, III, 1952, p. 328 și urm.; IV, 1953, p. 275 și urm.; V, 1954, p. 199 și urm.; VI, 1955, p. 643 și urm.; idem, în *Dacia*, N.S., I, 1957, p. 297 și urm.

⁷ K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei (sec. IV—XIII)*, București, 1958, p. 48—60, 132—145; idem, *Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens*, București, 1958, p. 49—70, 112—137; idem, în *SCIV*, III, 1952, p. 318—320.

⁸ P. Iambor, Șt. Matei, în *AHC*, XVIII, 1975, p. 291—304; idem, în *ActaMN*, XVI, 1979, p. 599—609.

⁹ Gh. Anghel, M. Blăjan, în *Apulum*, XII, p. 319—321.

¹⁰ K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad — Alba Iulia*, în *SCIV*, V, 1954, nr. 3—4, p. 486—498.

¹¹ K. Horedt, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 261—289; idem, în *SCIV*, II, 1951, nr. 2, p. 192—194.

¹² M. Zdroba, M. Barbu, în *Ziridava*, VI, 1976, p. 50—55; idem, VIII, 1977, p. 17—28; idem, X, 1978, p. 67—73; idem, XI, 1979, p. 181—193.

¹³ S. Dumitrașcu, în *Crisia*, IV, 1974, p. 101—105.

¹⁴ Șt. Matei, I. Uzum, în *Banatica*, II, 1973, p. 141—155.

¹⁵ *Vita s. Gerhardi episcopi Chanadensis*, în *Catalogus Fontium Hungaricae*, ed. A. F. Gombos, III, Budapesta, 1938, p. 2424 și urm.

¹⁶ Acel castru *Bisiskos — Dibiskos — Timbisko*, depinzînd de episcopia de Baničovo, menționat la 1019 în documentul dat de Vasile al II-lea Bulgarochtonul pentru reorganizarea arhiepiscopiei de Ohrida, pare să fie Timișoara (vezi toată discuția problemei la I. D. Suciș, în *Revista de istorie*, 7, 1976, p. 1051—1057). În lucrarea geografului arab Idrisi, în 1153—1154, Timișoara, Cenadul și Keve figurează printre cele mai importante orașe din sudul Ungariei (T. Lewicki, *Polska i kraje sasiednie w swietle „Ksiegi Rogera” geografii arabskiego z XII w. al—Idrisiego*, I, Cracovia, 1945, p. 126, 136, 137).

prestatale româno-slave. În legătură cu numele lor s-au purtat și se poartă multe discuții. Cert este faptul că la majoritatea lor numele nu este de origine maghiară. După cucerirea Transilvaniei, în jurul multora dintre ele s-au organizat comitatele regale, numele lor, preluat de maghiari, trecând asupra acestora, chiar dacă unele dintre aceste cetăți fuseseră deja distruse și nu s-au mai refăcut. Vorbind despre centrele de comitat se cuvine să amintim cetatea Crasnei (comitatul amintit la 1164), neidentificată încă, cetatea Zarandului, amintită în contextul unor evenimente de la începutul secolului al XI-lea, și Solnocul. În ceea ce privește Solnocul, se pare că este vorba despre o cetate de pe teritoriul Transilvaniei, așa după cum s-a păstrat și în tradiție, și nu despre orașul medieval de pe Tisa. În hotarul dintre satele Zalnoc (jud. Sălaj) și Chegea (în evul mediu Kegyevárálja, azi în jud. Satu Mare), într-o pădure, pe un platou triunghiular, a fost identificată în 1973 o cetate cu două incinte fortificate cu valuri de pământ și cu șanțuri (cu diametrul de cca. 180 m), care separa triunghiul cetății de restul platoului, pe laturile de est și de vest pantele terasei fiind foarte abrupte. Ca poziție și ca aspect, această cetate amintește de cea de la Dăbîca. Importanța Solnocului este cunoscută din documentele secolelor XII—XIV, acest comitat fiind unul dintre cele mai întinse, înainte de a se fi divizat în trei comitate. Cetatea este situată la ieșirea din Poarta Meseșului, pe *drumul sării* ce lega ocnele ardelen, prin Tășnad și Ardud, de Ungaria. Majoritatea voievozilor Transilvaniei din secolele XIII—XIV purtau titlul de comite de Solnoc, probabil ca apanaj¹⁷.

Cercetarea fortificațiilor de pământ și lemn din Transilvania, precum și a așezărilor din interiorul acestora, sau a celor din preajmă, surprinde realitățile economice, începutul procesului de stratificare socială, funcțiile politice, administrative și militare, precum și aspecte ale culturii materiale și spirituale. Așezările întărite, deși puține la număr în contextul tuturor așezărilor cercetate sau semnalate ca existând la sfârșitul mileniului I pe întreg teritoriul Transilvaniei, prezintă o importanță deosebită: ele reflectă, în primul rînd, stadiul transformărilor petrecute în sînul obștilor pe calea procesului de feudalizare, fortificația însăși fiind un atribut al conducătorilor (juzi, cnezi, voievozi), ridicați din sînul obștei.

Odată cu începutul procesului de cristalizare a relațiilor de tip feudal, pe vatra unor așezări deschise din perioada anterioară vor fi construite, începînd cu secolele IX—X, fortificații de pământ care înglobează așezarea respectivă, constituind, probabil, și un adăpost și refugiu în această perioadă de neîntreprupte invazii și atacuri din afară, pentru comunitățile învecinate, neîntărite, dar solide, în virtutea dreptului obștesc, de a se apăra în fața primejdiei. De obicei asemenea așezări fortificate cu valuri de pământ și lemn și cu șanțuri de apărare sînt situate pe terasele superioare ale râurilor sau pe boturi de deal, unde cel puțin două pante abrupte constituiau un obstacol natural, greu de trecut în acele vremuri. În ceea ce privește sistemul de construcție a fortificațiilor de la Morești, Dăbîca, Cluj—Mănăștur, Arad—Vladimirescu, Biharea, Pescari, Țeligrad—Blandiana, Bălgrad—Alba Iulia, Moldovenști, Moigrad, Șirioara, Cenad etc., există multe elemente comune, dar și mici deosebiri, în primul rînd în funcție de materialele

¹⁷ Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj, 1971, p. 131—132.

aflate la îndemână¹⁸. Într-un context geografic mai larg ele se aseamănă, atît ca tehnică de construcție, cît și ca utilitate, cu fortificațiile contemporane din centrul și estul Europei¹⁹.

O caracteristică a fortificațiilor cercetate pînă în prezent este aceea că în preajma lor, dar cel mai adesea în interior, există așezări care durează în timp, unele foarte întinse, ale căror comunități stabile se îndeletniceau cu agricultura, creșterea animalelor și cu diferite meșteșuguri casnice. Descoperirea mai multor cuptoare pentru copt, a rîșnițelor, a gropilor pentru păstrarea cerealelor din preajma locuințelor, a unor semințe carbonizate de mei, grîu, orz, cînepă, a unor urme de pleavă amestecată cu lut pentru lipirea pereților locuințelor, a unor unelte agricole cum sînt fiarele de plug, seceri, săpăligi, a unei cantități imense de oase de animale domestice, sînt argumente suficiente pentru dovedirea celor două ocupații de bază ale populației din aceste așezări.

În urma cercetărilor de mai lungă durată la unele dintre așezările întărite (Dăbîca, Cluj—Mănăstur, Șirioara, Morești), a observațiilor sau a cercetărilor de mai scurtă durată la altele (Biharea, Moldovenești, Moigrad, Pescari, Zalnoc etc.), se poate constata existența unei populații numeroase, apreciată atît după întinderea așezării și a desimii locuințelor, cît și după volumul de muncă necesar pentru ridicarea valurilor de pămînt, uneori de-a dreptul impresionante. Aceste lucrări se repetau adesea la intervale scurte din cauza numeroaselor atacuri și distrugerii, iar nesiguranța vieții determina concentrarea într-un loc a cît mai multe forțe. Vitregia vremurilor este oglindită și în nivelul relativ modest al locuințelor. Cele mai multe sînt îngropate sau semiîngropate, fără însă a lipsi și locuințele de suprafață. În general locuința constă dintr-o încăpere cu dimensiuni relativ mici, între $2,5 \times 3$ m, 3×3 m sau 4×4 m. În cele mai frecvente cazuri cuptoarele

¹⁸ Fortificațiile existente la sfîrșitul mileniului I pe teritoriul Transilvaniei, dar și la est și sud de Carpați, permit constatarea a două variante ale sistemului de construcție a valurilor de pămînt și lemn. Prima variantă constă din construirea a două garduri paralele, la distanță unul de altul variind între 2 pînă la 6 m, din birne de lemn așezate longitudinal și sprijinite din loc în loc, la distanțe de 1—1,5 m, cu stîlpi verticali. Între cele două garduri era așezat și bătut pămîntul săpat din șanțul de apărare, care era adîncit concomitent cu înălțarea valului și a gardurilor de lemn. Între masivitatea valului de pămînt și adîncimea șanțului de apărare există un raport direct de proporționalitate. Această variantă a fost constatată arheologic la fortificația de la Cluj—Mănăstur, unde s-au păstrat birnele și stîlpii putreziți, avînd aspectul unei adevărate căptușeli a valului din pămînt bătut. În cazurile cînd fortificațiile au fost distruse prin incendii se mai păstrează lentilele de pămînt ars și birne carbonizate, care se scurg atît în șanțul de apărare, cît și pe panta dinspre interior (Dăbîca, Șirioara, Moldovenești, Cluj—Mănăstur faza a II-a). A doua variantă este mai simplă, constînd dintr-un gard de lemn în spatele căruia se ridică valul de pămînt bătut, coborînd în pantă înspre interiorul incintei. Se presupune, în cazul ambelor variante, existența unui drum de rond sau a unei platforme deasupra valului, pe care stăteau apărătorii cetății, protejați de un parapet din lemn, cu sau fără creneluri. Înălțimea valurilor păstrate pînă în prezent variază între 2—4 m, dar este de presupus că, în perioada de funcționare, ele aveau o înălțime mult mai mare. Între buza interioară a șanțului de apărare (a cărui contraescarpă putea să fie sau să nu fie sprijinită cu lemn) și baza valului se situează o bermă lată, de la caz la caz, între 1—3 m.

¹⁹ *Anonymus* menționează felul cum au fost construite, cu valuri de pămînt și șanțuri, cetățile Szabolcs și Sárvár: „congregatione facta civium, fecit fossatam magnam et castrum fortissimum edificavit de terra. Quod nunc castrum Zobolsu nuncupatur”; „Et in eodem loco infra paludes... congregata multitudo populi fossatam magnam fecit et castrum munissimum de terra construxit... nunc vero Sárwar vocatur” (SRH, I, cap. 21, p. 61).

se aflau plasate în unul dintre colțurile încăperii, uneori la nivelul podelei, alteori ușor înălțate. Acestea sînt de formă rectangulară sau ovală, construite din piatră, avînd vatra căptușită cu bolovani de rîu sau cu fragmente ceramice înecate în lut, cum este cazul unor cuptoare de la Dăbîca, Cluj—Mănăstur și Cenad. Alte cuptoare, boluite, sînt situate în întregime în afara locuințelor sau cu gura înăuntrul acestora, ele fiind utilizate la coptul pîinii sau a turtelor din grîu și mei. În general locuințele îngropate și semiîngropate sînt situate în apropierea valului sau adosate acestuia, ceea ce le oferea un adăpost mai sigur, centrul incintei, de obicei mai expus, rămînînd aproape nelocuit. La Dăbîca, cu excepția părții celei mai vechi a așezării (poate, în parte, anterioară fortificațiilor cu valuri de pămînt), care se află răspîndită pe o suprafață întinsă din incinta a IV-a, majoritatea locuințelor din secolele X—XI (din incinta a II-a) sînt plasate în preajma palisadei de pe latura de sud, iar în incinta a III-a zona cea mai intens locuită se află pe latura de est și de sud a fortificației, la adăpostul valului de pămînt. Situația este similară și în interiorul incintei de la Cluj—Mănăstur, unde locuințele sînt adosate valului pe întreg perimetrul acestuia. În interiorul incintei de la Șirioara au fost descoperite, de asemenea, urme de locuire doar în apropierea valului.

Inventarul locuințelor din aceste așezări nu se deosebește de cel provenit din așezările deschise contemporane și constă, în cea mai mare parte, din ceramică tradițională lucrată într-o mai mică măsură cu mîna, în majoritatea ei covîrșitoare la roată, avînd forme și decor care nu îngăduie o diferențiere de la o așezare la alta, nici măcar în cazul în care așezările se află la distanțe apreciabile între ele (Comana — Făgăraș, Ilidia — sudul Banatului)²⁰. De altfel, observațiile asupra ceramicii duc la concluzia că acest produs de bază din gospodăriile unei populații sedentare din toate așezările cercetate este uniformă și continuă tradițiile mai vechi. Predomină, ca formă de bază, oala-borcan de veche tradiție geto-dacă și romană, iar ca tehnică de confecționare, roata, de asemenea o moștenire a antichității păstrată în tot cursul mileniului I, în toate așezările de pe teritoriul românesc. Cît privește ornamentația, tradiția antică a inciziilor cu linii orizontale sau ondulate este iarăși un atribut al populației autohtone, care, după cum am mai spus, a perpetuat, pe lîngă formă, toate celelalte caracteristici ale ceramicii. Unele influențe externe în ceea ce privește ceramica (ceramica lucrată cu mîna, tăvițele și căldările de lut etc.) au avut loc în urma contactului mai mult sau mai puțin îndelungat al autohtonilor cu populații stabilite în Transilvania (slavi, unguri, pecenegi) sau prin relații și schimburi comerciale cu zone mai apropiate sau mai îndepărtate din punct de vedere geografic (amfore, ceramică smălțuită, pictată, de factură bizantină, găsită la Dăbîca, Ilidia, Cenad, Pescari, Moldovenesti, Blandiana).

O altă parte a inventarului locuințelor sau a altor anexe gospodărești constă din cuțite, topoare, cuie, cercuri și urechiușe de căldări de lemn, fiare de plug, seceri, undițe, piese de podoabă. Cantitatea mare de turtă de fier aflate pe vetre sau în apropierea unor cuptoare dovedește existența, în interiorul așezărilor, a unor ateliere de prelucrare a fierului. Descoperirea unor

²⁰ Șt. Matei, *Așezarea de la Săliște—Ilidia*, comunicare la Sesiunea Muzeului din Caransebeș, 22—24 martie 1979; I. Glodariu, Fl. Costea, I. Ciupca, *Comana de Jos. Așezările de epocă dacică și prefeudală*, 1980, p. 86—95.

plăsele ornamentale de os, a unor piese de podoabă, a unor piepteni de os, dovedește că se prelucra în unele dintre aceste așezări și acest material. Ca și în cadrul ceramicii, și în cazul pieselor de metal și de sticlă se poate vorbi de contacte cu lumea din afară. Ne-o dovedesc unele piese de podoabă, monedele bizantine, pintenii încrustați cu foițe de aur și argint descoperiți la Dăbâca.

Incursiunile maghiare în Transilvania, la începutul secolului al X-lea, nu au afectat în așa măsură viața așezărilor fortificate încât ele să fie părăsite definitiv de către populație. Populația, după retragerea acestora, a continuat să locuiască pe aceleași vetre, refăcând întăriturile distruse sau incendiate. Aproape în cazul tuturor fortificațiilor cercetate se constată faze de refacere în cursul secolului al X-lea, care nu pot fi atribuite decît populației autohtone ce trebuia să facă față nu numai atacurilor dinspre vest, ci și ale altora dinspre est, din partea pecenegilor. În această vreme unele așezări își păstrează caracterul lor rural, pe cînd altele se dezvoltă în mărime și în importanță economică, prefigurînd așezări cu caracter urban incipient. Nu trebuie să ne surprindă faptul că unele izvoare scrise pomenesc în cursul sec. al XI-lea cîteva așezări, asociindu-le atributul de oraș (*urbs, civitas*): Cenadul, la începutul secolului al XI-lea; Dăbîca, la 1068; Bihorul, la 1075; Alba Iulia, la 1083. Acest proces de urbanizare, specific de altfel și pentru alte zone ale Europei centrale și răsăritene, a fost întrerupt de către regalitatea arpadiană, care, după înfrîngerea rezistenței locale și supunerea pecenegilor, în a doua jumătate a veacului al XI-lea, a trecut la cucerirea și organizarea Transilvaniei. Unele dintre vechile centre fortificate, distruse cu prilejul acestor lupte, vor fi refăcute în alt scop, ele devenind centre regale puternice și centre administrativ-militare ale comitatelor înființate (Dăbîca, Cluj, Bihor, Arad, Timișoara, Alba Iulia, Solnoc, Cetatea de Baltă, Sătmăr etc.)²¹. În același timp, populației nu-i mai este îngăduit să locuiască în interiorul fortificației, așezările mutîndu-se în apropiere. În interiorul unora din incintele locuite în perioada anterioară au fost descoperite cimitire din sec. XI—XII, în jurul unor biserici. Astfel, la Arad — Vladimirescu au fost dezvelite pînă în prezent un număr de 89 de morminte²², iar la Cluj—Mănăstur 75 de morminte, făcînd parte, în mod sigur, din cimitirul din jurul primului lăcaș de cult benedictin construit la sfîrșitul secolului al XI-lea. Trebuie menționat faptul că acest cimitir nu aparținea numai comunității călugărești, ci era locul de înmormîntare și al populației din așezarea situată în afara incintei, după cum ne-o dovedesc scheletele de femei și copii. O situație similară trebuie să fi fost și la Cenad, unde au fost descoperite lîngă biserică 11 morminte

²¹ În legătură cu organizarea și menționarea în documente a comitatelor, vezi Șt. Pascu, *op. cit.*, p. 99—101, 131—135. Lucrările de fortificare întreprinse pe locul vechilor așezări întărite de către regalitate, începînd cu sec. al XI-lea, cînd acestea devin centre de comitat, sînt de-a dreptul impresionante. Tehnica de construcție este asemănătoare cu cea a fortificațiilor precedente, însă dimensiunile depășesc în unele cazuri 10 m lățime la baza valului și 7 pînă la 8 m înălțime. Ambele versante sînt căptușite cu pereți din bîrne de lemn, sprijinite cu stîlpi înclinați înspre miezul valului, pentru a se evita dizlocarea acestuia. Acești pereți erau legați între ei, din loc în loc, cu bîrne transversale, alcătuiind un sistem de casete umplute cu pămînt bătut, rezultat din săparea șanțului de apărare. Asemenea sisteme de fortificații au fost constatate ca fiind utilizate la cetățile de la Dăbîca, Cluj—Mănăstur, Șirioara, Moldovenești, Morești etc.

²² Vezi nota 12.

fără inventar, dar, avînd în vedere contextul stratigrafic, nu par a fi mai tîrzii de secolul al XI-lea²³. La Alba Iulia, unde la începutul sec. al XII-lea avem semnalată documentar existența unei episcopii, în interiorul incintei fortificate au fost descoperite morminte datate după inventar în sec. XI—XII²⁴, aparținînd cu siguranță cimitirului din jurul lăcașului de cult, poate prima catedrală construită aici.

În cazul altor fortificații, devenite centre de comitat, atît așezarea, cît și cimitirul și biserica s-au dezvoltat în afara incintei, care în mod firesc constituia loc de refugiu pentru populație. Astfel, la Dăbîca au fost descoperite trei cimitire contemporane, în trei puncte diferite, fiecare situat în jurul unei biserici. Cele peste 800 de morminte dezvelite au avut ca inventar piese de podoabă și monede din sec. XI—XII²⁵. La Șirioara au fost dezvelite 74 de morminte în vecinătatea așezării din afara fortificației²⁶, la Biharia un număr de 524 morminte din aceeași perioadă în cimitirul de la *Cărămidărie*, din apropierea așezării de la sud de cetate²⁷, iar la Moldovenesti 63 de morminte, dintr-un cimitir aflat în apropierea așezării civile de sub cetate²⁸. Cu toate că cifrele sînt departe de a oglindi numărul total al înhumațiilor pe o perioadă de mai bine de un secol, totuși ne putem da seama de numărul relativ mare al populației așezărilor respective în primele două secole ale mileniului nostru.

Extinderea treptată a relațiilor feudale și adîncirea procesului de aservire a țărănimii, cu concursul statului, și-au pus în curînd amprenta și asupra așezărilor din Transilvania. Majoritatea fortificațiilor de pămînt și lemn, dar și unele cu ziduri de piatră, care au început să fie construite mai timpuriu decît se crede în general, au fost distruse cu ocazia mării invazii tătare din 1241. Consecințele acestora s-au resimțit multe decenii, mai cu seamă în ceea ce privește refacerea unor așezări și repopularea lor. Regalitatea, după trista experiență de la 1241, va generaliza construirea de cetăți din piatră în diferite puncte, pe înălțimi uneori foarte greu accesibile. Comunitățile libere din punct de vedere juridic, centrele episcopale și mănăstirești, satele sășești, orașele, vor face treptat același lucru. Doar în regiunile marginase, cu populație românească compactă, în acele *districte* sau *țări* unde instituțiile specifice erau destul de consolidate în momentul suprapunerii feudalismului maghiar, fortificațiile s-au păstrat din epoca anterioară sau au fost refăcute, constituind centre ale cnezilor români din districtele respective. Cercetările arheologice la unele fortificații și așezări învecinate, din cadrul fostelor districte: Maramureș, Hațeg, Beiuș, Făgăraș, Ilidia, cu unele rezultate remarcabile, ne îndreptătesc să considerăm că intensificarea acestora, în viitor, va oferi o imagine mai cuprinzătoare asupra acestor formațiuni istorice tradiționale, dăinuind dinaintea cuceririi, cît și în cadrul statului feudal maghiar, mai cu

²³ P. Iambor, Șt. Matei, *Cercetări arheologice în așezarea feudal-timpurie de la Cenad* (1974, 1975), comunicare la sesiunea științifică a Muzeului Banatului, Timișoara, 8—10 mai 1980.

²⁴ D. Protase, în *Studii și cercetări de istorie*, VII, Cluj, 1956, p. 15—42.

²⁵ Cimitirele de la Dăbîca, încă inedite, vor constitui capitole separate în monografia istorico-arheologică în pregătire, asupra complexului feudal-timpuriu din această localitate.

²⁶ Șt. Dănilă, în *File de istorie*, III, 1974, p. 472.

²⁷ M. Rusu, în *AIIC*, III, 1960, p. 7, 22.

²⁸ M. Roska, în *Dolgozatok*, V, 1914, p. 121—187; K. Horedt, în *SCIV*, III, 1952, p. 318—320.

seamă că pe teritoriul unor districte ca Suplac, Valcău, Chioar, Ardud, Medieșul Aurit, Rodna, Hălmațiu, Ciuci-Vîrfurile, Almaș, Deva, Hațeg etc.²⁹ există cetăți de pământ sau de piatră de care țineau numeroase sate ale foștilor cnezi și voievozi români, încă necercetate.

În Banat, pe teritoriul fostelor comitate Timiș și Caraș, sînt amintite documentar 43 de cetăți, majoritatea fiind identificate pe teren, dar dintre acestea doar la cîteva s-au întreprins cercetări arheologice (Pescari³⁰, Ilidia, Mehadia³¹, Turnu-Ruieni³², Jdioara)³³. Începînd încă din prima jumătate a sec. al XIV-lea, dar mai ales în a doua jumătate a acestui veac, sînt pomenite documentar în Banat un număr de 22 districte românești, dintre care 8 devin privilegiate în anul 1457³⁴. Aceste districte își aveau centrele în așezări mai mari, în care se păstrează ruinele unor cetăți de piatră, amintite și ele documentar, unele înaintea districtului, altele ceva mai tîrziu. Astfel, districtul Cuiști (Kuest) este pomenit documentar în anul 1349, iar cetatea (castrum) la 1376³⁵; districtul Mehadia (Michald) la 1387, castrul la 1317³⁶; districtul Lugoj la 1391, castrul la 1376³⁷; districtul Sebeș la 1391, castrul la 1325³⁸; districtul Almăj la 1457, castrul la 1437³⁹; districtul Izvorul Carașului (Krassófő) la 1457, castrul la 1247⁴⁰; districtul Caran în anul 1391⁴¹, fără a fi amintit și castrul, dar în actuala localitate Constantin Daicoviciu — Căvărhan există o fortificație de pământ de formă triunghiulară.

Desigur, toate districtele privilegiate amintite (centrele a șase dintre ele identificate pe teren) au avut cetăți de piatră, însă nefiind cercetate arheologic nu putem ști dacă n-a existat inițial o fază de pământ, cum s-a dovedit în cazul cetății de la Pescari.

Edificatoare în acest sens este situația districtelor românești din Banat neprivilegiate (14 la număr) pomenite documentar în cursul sec. al XIV-lea și al XV-lea. În numeroase cazuri se semnalează circumvalațiuni de pământ acolo unde documentele atestă centre de district. Astfel, districtul Bell amintit la 1371 (districtus Bella) avea o cetate de pământ în localitatea de azi Belin. Districtul Chery, pomenit la 1371, este localizat la Berini (jud. Timiș), unde

²⁹ O tratare a autonomiilor românești (cnezate, districte), la Șt. Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, p. 210—217; idem, *Voievodatul Transilvaniei*, II, Cluj-Napoca, 1979, p. 444—457.

³⁰ Vezi nota 14.

³¹ Șt. Matei, *Cetatea Mehadia*, comunicare la simpozionul jubiliar Băile Herculane, 1978.

³² N. Secară, în *Banatica*, III, 1975, p. 303—309.

³³ A. Bejan, în *Tibiscus*, V, 1978, p. 198—205.

³⁴ Fr. Pesty, *Krassó vármegye története*, II, 1, p. 226; idem, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876.

³⁵ *Documente*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. IV, p. 488; Fr. Pesty, *Krassó vm.*, II, 1, p. 296—299; P. Binder, în *AHC*, VII, 1964, p. 321—325.

³⁶ *Documente*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. II, p. 129; Fr. Pesty, *A Szörény vármegyei hajdani oláh kerületek*, Budapesta, 1876, p. 11, 51—52.

³⁷ Fr. Pesty, *Krassó vm.*, II, 1, p. 317.

³⁸ *Documente*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. II, p. 149; Fr. Pesty, *Krassó vm.*, II, 1, p. 282.

³⁹ D. Csánki, *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*, II, p. 13, 40.

⁴⁰ *Documente*, C. Transilvania, sec. XI—XIII, vol. I, p. 332; Fr. Pesty, *Krassó vm.*, II, 1, p. 262—264.

⁴¹ *Ibidem*, p. 282.

se semnalează de asemenea o fortificație de pământ⁴². În cazul districtului privilegiat Cuiеști, amintit mai sus și localizat la Bocșa Română, alături de cetatea de piatră există un val de pământ cu arsură, provenită de la arderea palisadei. Din această incintă a ieșit ceramică feudal-timpurie, care dovedește existența unei așezări fortificate încă din secolele IX—X, deci cu mult anterioară pomenirii documentare a respectivului district.

Exemplul cercetărilor de la Ilidia este revelator. Aici a fost surprinsă, în locul numit *Săliște*, o așezare deschisă care își are începuturile încă în sec. al IX-lea. În vecinătatea așezării, pe dealul numit *Cetate*, populația de aici a ridicat, pe la jumătatea secolului al XIII-lea, o fortificație de refugiu, cu palisadă complexă și șanț de apărare, în jurul bisericii, refăcută și ea în urma invaziei tătare de la 1241. Pe dealul opus, numit *Oblița*, a fost descoperită o fortificație de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 45 × 25 m, cu fundații de piatră, aparținând unui cneaz din secolul al XIII-lea, poate conducătorul districtului devenit privilegiat în anul 1457, care cuprindea, la un moment dat, zece sate. În apropierea acestei reședințe au fost dezvoltate temeliile unei *rotonde*, cu un cimitir în jur, poate al familiei stăpînitoare, judecînd după bogăția inventarului unora dintre morminte⁴³.

Celelalte districte privilegiate aveau o întindere și un număr de sate aproximativ egal cu cel al Ilidiei, prin urmare, din punct de vedere teritorial și administrativ, aceste districte erau organizații suficient de cuprinzătoare pentru ca regalitatea maghiară să le recunoască oficial un statut juridic și politic cu autonomie internă. Mai tîrziu cele opt districte privilegiate aveau și un scaun de judecată comun, la Caransebeș.

Realitatea socială și juridică a așezărilor din Transilvania, din veacul al XIV-lea îndeosebi, este cunoscută într-o oarecare măsură din documentele păstrate. Din cele 3436 de sate, menționate pînă la 1400 în documente⁴⁴, majoritatea lor covîrșitoare erau dependente de stăpîni feudali, cetăți, nobili laici sau instituții ecleziastice. Faptul că tocmai satele din regiunile de margine, din acele autonomii românești, nu apar în documente dovedește că acestea continuau să-și păstreze libertățile vechi, momentul cînd ajung în preocupările cancelariilor fiind momentul aservirii lor. Din păcate, cercetările arheologice de pînă acum n-au urmărit realitățile comunităților rurale din perioada de început a feudalismului dezvoltat, istoriografia noastră bazîndu-se în primul rînd pe cunoașterea acestora din izvoarele scrise. Dar tabloul atît de complex și de diferențiat de la caz la caz sau de la regiune la regiune, cu tot cortegiul de implicații sociale, nu poate fi întregit fără cunoașterea aspectelor vieții materiale, furnizate de cercetările arheologice.

ȘT. MATEI—P. IAMBOR

⁴² Hurmuzaki—Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 362—363; Șt. Pascu, *Voievodatul*, I, p. 212; T. Ortway, *Temes vm. tört.*, I, p. 194; II, p. 140.

⁴³ Șt. Matei, în *Banatica*, II, 1973, p. 317—318; Șt. Matei, I. Uzum, în *ActaMN*, IX, 1972, p. 555—559.

⁴⁴ Șt. Pascu, *Voievodatul*, I, p. 231.

BETRACHTUNGEN ZU DEN BEFESTIGTEN SIEDLUNGEN IN SIEBENBÜRGEN IM FRÜHMITTELALTER

(Zusammenfassung)

Im Lichte der archäologischen Forschungen, wie auch der gedrängten urkundlichen Information kommt den befestigten Siedlungen in Siebenbürgen im Frühmittelalter (9. —14. Jhdt.) eine bedeutende Rolle zu. Diese erfüllten nicht nur eine militärische, sondern auch eine wirtschaftliche und administrative Funktion, als Hauptstützpunkte der politischen Macht im Rahmen der vorstaatlichen rumänisch—slawischen Gebilden.

Ein großer Teil dieser Siedlungen wurden nach der Einverleibung Siebenbürgens in das Arpadenreich politisch-militärische und administrative Mittelpunkte der jetzt eingeführten Komitaten.

In den Randgebieten, den rumänischen „Ländern“ und Distrikten stellten die aus der Zeit vor der Eroberung bestehenden Befestigungen, wie auch die politischen Gebilden im Rahmen des ungarischen Königreichs dar, denen Knesen, Dorfrichter und Wojewoden vorstanden, die in den Kanzleiurkunden bis ins 16. Jahrhundert Erwähnung finden.